

Ομιλία της κυρίας Παναγιώτας Καρύδη. Εκφωνήθηκε στον Καθεδρικό Ναό της Μαρτυρικής πόλης των Καλαβρύτων στις 14-08-2023 για το Μνημόσυνο στην Καλαβρυτινή Μάνα.

Ημέρα μνήμης Καλαβρυτινής μάνας, 14-08-2023

Τις γνώρισα ως παιδί, μια εποχή που η μνήμη της καταστροφής -όπως την ονόμαζαν τότε- ήταν ακόμα νωπή. Σοβαρές, ευθυτενείς, Δωρικές. Με πρόσωπα αφτιασίδωτα, καθαρά, βαθιά ρυτιδωμένα, μια μαύρη θάλασσα στην αριστερή πλευρά της εκκλησίας μας. Αγέρωχες: Τα λόγια τους λίγα, το μάτι τους αστρίτης, σάρωνε την περιοχή. Αυστηρές και στοργικές ταυτόχρονα, μανάδες και γιαγιάδες όλων μας: μία τους ήταν αρκετή για να βάλει σε σειρά ένα τσούρμο πιτσιρίκια.

Το κοιμητήριο γέμιζε από εκείνες το απόγευμα. Το ραντεβού εκείνο ήταν σταθερό για όσες μπορούσαν να έρθουν, ενώ όσες δεν μπορούσαν, ήξεραν ότι οι υπόλοιπες θα φρόντιζαν. Ήταν μία ιδιότυπη, κοινή αυλή, καθαρή, σκουπισμένη, με φρεσκοποτισμένο χώμα, βασιλικούς, άσπρα κρίνα, ντάλιες, τριαντάφυλλα, κατιφέδες και θαλερά κυπαρίσσια. Μόλις τελείωνε η λάτρα του μνήματος, άναβε η ταπεινή φλογίτσα στο καντήλι και στον αέρα έμπλεκαν οι μυρωδιές από τα λουλούδια, το βρεγμένο χώμα και το λιβάνι, ξαπόσταιναν στο χαμηλό, ξασπρισμένο μαρμαράκι και έπιαναν κουβέντα με τους αγαπημένους νεκρούς και αναμεταξύ τους. Συνεννοούνταν σχεδόν με τα μάτια: σπάνια καταλάβαινα τις κουβέντες τους. Λίγα λόγια, συχνά ψιθυριστά, συνθηματικά θα έλεγα, τους ήταν αρκετά.

Η μεγάλη καταστροφή ήταν διαρκώς παρούσα, κυρίαρχο ορόσημο της ζωής τους, σημείο αναφοράς του χρόνου τους: πριν και μετά την καταστροφή. Παρόλα αυτά, σπάνια συζητούσαν τα γεγονότα. Οι μέρες εκείνες είχαν σκεπαστεί από ένα μαύρο, βαρύ πέπλο που δύσκολα κανείς έβρισκε το κουράγιο να ανασηκώσει. Το πένθος τους ήταν βουβό, εσωτερικό, κοινό αλλά ταυτόχρονα βαθιά προσωπικό, και δεν το άφηναν να διαχυθεί προς εμάς. Έτσι τα παιδικά μας καλοκαίρια στα Καλάβρυτα, δεκαετίες '70 και '80, μόλις 30-40 χρόνια μετά την καταστροφή, υπήρξαν ξένοιαστα, αμέριμνα και χαρούμενα, παρά τις μαύρες μνήμες που σίγουρα στοίχειωναν τις νύχτες τους.

Το Πάσχα ήταν για τα τότε Καλάβρυτα, περίοδος ιδιαίτερης ευλάβειας. Την εβδομάδα των Παθών, οι Καλαβρυτινές μανάδες έπαιρναν ξανά στην πλάτη το Σταυρό τους, ανηφόριζαν τον ατελείωτο Γολγοθά τους, δάκρυζαν μπροστά στο Άγιο Πάθος, παραστέκονταν στην αιώνια Μητέρα Θεοτόκο, αφήνονταν στον Επιτάφιο Θρήνο, με τρόπο λυτρωτικό για το δικό τους Πένθος, προσδοκώντας Ανάστασιν και των δικών τους νεκρών.

Γνωρίζοντας από μικρή τα γεγονότα, είχα προσπαθήσει πολλές φορές να ταυτιστώ με τους πρωταγωνιστές του δράματος των Καλαβρύτων. Αρχικά από τη θέση του παιδιού, της κόρης, της ανιψιάς, της εγγονής, της αδελφής, της φίλης, της συμμαθήτριας. Και μόνο η σκέψη της καταστροφής με άφηνε άναυδη, αδύναμη να αναλογιστώ τι έζησαν τα παιδιά εκείνης της εποχής. Μεγαλώνοντας, όταν έγινα πια κι εγώ μητέρα, το δράμα ανοίχθηκε στα μάτια μου σε άλλες διαστάσεις. Όταν από κόρη γίνεσαι μητέρα, η ιεράρχηση των προτεραιοτήτων σου αναστρέφεται πλήρως, κι ένα μικρό πλασματάκι, πλήρως εξαρτημένο από εσένα, γίνεται η κορωνίδα της ζωής σου. Όταν έγινα μητέρα, εμπεδώθηκε μέσα μου το δράμα των Καλαβρύτων, σε όλη του την έκταση.

Πως οι γυναίκες αυτές άφησαν ανυποψίαστες τη ζεστή τους εστία εκείνο το παγωμένο πρωινό της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1943; Αποχαιρετήθηκαν άραγε με τους αγαπημένους τους; Αγκάλιασαν με το βλέμμα τους το σπίτι, τη γειτονιά, την μικρή τους πόλη, που δεν θα ήταν ποτέ ξανά η ίδια; Πως ένιωσαν στο διαχωρισμό; Διαισθάνθηκαν τον κίνδυνο, όπως συχνά συμβαίνει στις μανάδες; Προσπάθησαν να κρατήσουν τα αγόρια τους κοντά τους, ή είπαν ότι θα είναι ασφαλή κοντά στον πατέρα τους, το θείο τους, τον παππού τους; Η γιαγιά μου είπε ψέματα για την ηλικία του ανιψιού της, του θείου μου Σωκράτη Αθανασιάδη, κι έτσι εκείνος, αμούστακος, άγουρος έφηβος, έζησε την καταστροφή από την πλευρά των γυναικόπαιδων, έχασε τον πατέρα του Κωνσταντίνο Αθανασιάδη και σχεδόν όλους του συνομηλικούς συμμαθητές του, επέζησε και έφτασε να γίνει καταξιωμένος καθηγητής χειρουργικής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, μετασχηματίζοντας τα τραυματικά αυτά βιώματα σε δημιουργική ορμή και προσφορά. Η πορεία αυτού του ανθρώπου, όπως και πολυάριθμων άλλων παιδιών εκείνης της γενιάς, συνιστά για εμένα το μεγαλύτερο άθλο των γυναικών εκείνων.

Η οικογένειά μου ήταν απο τις «τυχερές». Ο παππούς μου δεν χτυπήθηκε απο τα πολυβόλα, αλλά τραυματίσθηκε σοβαρά απο χαριστική βολή εξ επαφής, που στόχευε στον κρόταφο, αλλά τον έπληξε διαμπερώς στον τράχηλο. Ακόμα αναρωτιέμαι, ως γιατρός, απο ποια μαγική διαδρομή πέρασε η σφαίρα εκείνη και δεν τον σκότωσε ακαριαία, ή δεν τον άφησε εντελώς ανάπηρο για πάντα. Όταν η γιαγιά μου ανηφόρησε προς το χωράφι του Καπή εκείνο το σκοτεινό μεσημέρι, αλαφιασμένη, μαζί με τις άλλες γυναίκες, δεν αναγνώρισε τον αιμόφυρτο λασπωμένο άνθρωπο που κατηφόριζε παραπαίοντας, παρά μόνο απο το πανωφόρι του. Δεν μπόρουσε να της μιλήσει. Ήταν βαριά τραυματισμένος, σε κατάσταση σοκ. Εκείνο το βράδυ, και τα αμέσως επόμενα, ώσπου να φθάσει το κλιμάκιο του Ερυθρού Σταυρού απο την Πάτρα, η γυναίκα εκείνη, η γιαγιά μου, χρειάστηκε να φροντίσει, εκτός απο τα μικρά παιδιά της και τον τραυματία παππού μου. Τη φαντάζομαι να τριγυρνά, όπως όλες τους, στα ερείπια του καμένου της σπιτιού, προσπαθώντας να βρει, αν κάτι σώθηκε και μπορεί να της χρησιμεύσει. Ξέρω ότι τα παγωμένα βράδια που ακολούθησαν, τρύπωναν στα χαλάσματα, σε όποια γωνιά έβρισκαν πιο στεγνή και προστατευμένη, και χρησιμοποιούσαν το σώμα τους για να κρατήσουν ζεστά τα παιδιά τους, ρίχνοντας ένα τσίγκο στην πλάτη τους, για να κρατήσει το χιόνι. Από αυτή τη παγωμένη φωλιά, οι χελιδόνες της καταστροφής, τα αθώα περιστέρια με τα τσακισμένα φτερά, πήραν το νήμα της ζωής τους απο την αρχή. Ξέρω ότι το τραύμα του παππού μου κρατήθηκε για να μην κακοφορμίσει, με καυτό λάδι και αλάτι. Ξέρω ότι τα επόμενα 3-4 χρόνια δεν μπορούσε να καταπιεί και να μιλήσει, τρεφόταν αποκλειστικά με ζωμό απο ό,τι μπορούσε η γιαγιά μου, με δυσκολία, να εξασφαλίσει. Το ψυχικό του τραύμα, παρόλα αυτά, παρέμεινε για πάντα χαίνον: Σχεδόν ντρεπόταν που είχε ζήσει. Την τραγωδία των Καλαβρύτων βίωσαν όλες οι γυναίκες, μανάδες, θυγατέρες, γιαγιάδες, αδελφές, σύζυγοι θυμάτων ή διασωθέντων εξίσου συγκλονιστικά. Το πένθος ήταν κοινό για όλες τους. Η αλληλεγγύη μεταξύ τους και θεληση για ζωή ήταν που τις κράτησαν όρθιες.

Στη σημερινή εποχή της τρυφηλότητας, που κάθε εμπειρία της ζωής αποτιμάται σε βαθμούς ψυχικού στρες, που ενδοσκοπούμε, υπεραναλύουμε, αλλά ταυτόχρονα δυσκολευόμαστε να επεξεργαστούμε οποιαδήποτε μορφή απώλειας, που όλο και περισσότεροι «ειδικοί» ακροβατούν πάνω στα ψυχικά τραύματα του σύγχρονου

ανθρώπου, το δράμα των Καλαβρύτων φαντάζει αδιανόητο. Κι όμως, είναι μόνο 80 χρόνια μακριά μας. Οι μητέρες των Καλαβρύτων ζούσαν έως πριν λίγα χρόνια κοντά μας, πρότυπα ψυχικής αντοχής, αυταπάρνησης, θέλησης, αλληλεγγύης και μητρικής αγάπης. Γιατί πώς μπορεί μια μάνα να επιζήσει, έχοντας χάσει απροσδόκητα, βίαια και άδικα ένα, δύο, τρία παλληκάρια που με λαχτάρα ανάστανε; Πως μπορεί τη ίδια μέρα να κηδέψει πατέρα, αδελφό, σύζυγο, παιδιά και ανίψια; Πως μπορεί με τα ίδια της τα νύχια να σκάψει το παγωμένο χώμα, να παραχώσει τους αγαπημένους της νεκρούς σφαιρισμένους, και να μην ριζώσει σαν κυπαρίσσι για πάντα εκεί, παγωμένη και ακίνητη σαν νεκρή και η ίδια; Στ' αλήθεια: πώς επέζησαν αυτές οι γυναίκες; Πώς πολέμησαν το φοβο, την απόγνωση, την απελπισία; Ποια αρχέγονη δύναμη από τα έγκατα της ύπαρξής τους, τις ώθησε εκείνη την ημέρα, που όλα σταμάτησαν στις 14.34', να προχωρήσουν; Πώς μέσα σε μία ημέρα μεταμορφώθηκαν από απλές νοικοκυρές σε λέαινες;

Σύμφωνα με την ψυχιατρική, η ψυχική επεξεργασία του πένθους περιλαμβάνει πέντε στάδια: την άρνηση (δεν είναι δυνατόν να συμβαίνει αυτό), το θυμό (γιατί το επιτρέπει αυτό ο Θεός), τη διαπραγμάτευση (ας είχε τουλάχιστον ζήσει ένας τους), την κατάθλιψη (δεν υπάρχει πια ζωή για εμένα) και τέλος την αποδοχή (πρέπει να φροντίσω όσους μου απέμειναν). Φαντάζομαι ότι οι γυναίκες αυτές πέρασαν ακαριαία στο στάδιο της αποδοχής, καθώς το πρόβλημα της επιβίωσης ορθώθηκε μπροστά τους αδυσώπητο, τις αμέσως επόμενες ώρες. Έγιναν με μιας πατέρας, τροφός και προστάτης της οικογένειας, άντρας και γυναίκα μαζί. Είμαι σίγουρη ότι το βράδυ που ξάπλωναν μόνες, στη σκέψη τους επανέρχονταν, σε ατέρμονους κύκλους, μέχρι το τέλος της ζωής τους, η άρνηση, η οργή, η διαπραγμάτευση, και η κατάθλιψη ενώ μόλις ξημέρωνε, η αποδοχή τις ξυπνούσε από τον ανήσυχο ύπνο και τις ωθούσε ξανά στον ανηφορικό τους δρόμο. Σήκωσαν το σταυρό τους με αξιοπρέπεια και ακεραιότητα, περήφανες και σοφές, μέχρι το τέλος της ζωής τους. Μπόρεσαν, παρά την ολοκληρωτική καταστροφή, να αναθρέψουν παιδιά με ήθος και αξίες, που, κατά κοινή ομολογία, πέτυχαν στη ζωή τους, καταξιώθηκαν και τίμησαν την ιδιαίτερη πατρίδα τους, όπου στον κόσμο κι αν βρέθηκαν. Έστησαν τη ζωή της μικρής τους πόλης ξανά από το μηδέν και, μακριά από κάθε μορφή μεμψιμοιρίας, βάζοντας στην άκρη το προσωπικό τους δράμα, κοιτώντας μπροστά στο μέλλον, απαγκίστρωσαν τα

παιδιά τους από τα δεσμά του πένθους, αφήνοντάς τα να ανοίξουν τα φτερά τους και να πετάξουν ψηλά. Καμία τους δεν τρελάθηκε, καμία τους δεν εγκατέλειψε, καμία τους δεν λύγισε: Πιασμένες χέρι-χέρι, αλληλέγγυες μεταξύ τους, παρά την ανείπωτη ωδύνη, που βίωνε η καθεμιά ξεχωριστά, μοιράστηκαν λύπες και χαρές, σαν μία μεγάλη, αγαπημένη οικογένεια.

Περνώντας σιγά σιγά τα χρόνια, τα αγαπημένα μας Καλάβρυτα άλλαξαν. Μεγάλωσαν, ομόρφυναν, πήραν χρώμα και καινούρια ζωή από τους νέους κατοίκους και τους πολυάριθμους επισκέπτες που κατακλύζουν τον τόπο, χειμώνα και καλοκαίρι. Καθώς η μία γενιά διαδέχεται την άλλη, τα συναισθήματα σε σχέση με την τραγωδία των Καλαβρύτων μοιραία αμβλύνονται. Οι Καλαβρυτινοί που βίωσαν την καταστροφή της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1943 λιγοστεύουν. Κάθε χρόνο, στη μαύρη επέτειο, όλο και λιγότερα από τα παιδιά εκείνης της εποχής, ανηφορίζουν το μονοπάτι προς τον τόπο της εκτέλεσης. Όσο τα χρόνια περνούν, και φεύγουν από τη ζωή οι πρωταγωνιστές του δράματος, ο κίνδυνος να μεταβληθεί ο τόπος του μαρτυρίου σε ένα ακόμα αξιοθέατο της επαρχίας Καλαβρύτων, ελλοχεύει ακόμα πιο απειλητικός.

Το καθήκον λοιπόν ημών των απογόνων, είναι να περισώσουμε τη μνήμη, με το σεβασμό που της πρέπει. Ο τόπος αυτός είναι ιερός και ποτισμένος με το αίμα των δικών μας ανθρώπων, αθώων θυμάτων, σφαιρισθέντων αμνών και όχι ηρώων, όπως άστοχα αναφέρεται σε μια σκονισμένη επιγραφή έξω από το νεκροταφείο. Το κοιμητήριο Καλαβρύτων, ο τρίτος και τελευταίος σταθμός του δράματος της ημέρας εκείνης, ο ιερός τόπος που αγκάλιασε τους πολύτιμους νεκρούς μας και ποτίστηκε από το αίμα τους, δεύτερο και παντοτινό σπίτι των ηρωικών Καλαβρυτινών μανάδων, σκαμμένο από τα χέρια τους, νοτισμένο από τον ιδρώτα και τα δάκρυά τους, μακριά από τα φώτα των εκδηλώσεων και τις επισκέψεις των επισήμων, παραμελημένο, βρώμικο, βυθίζεται στη λήθη. Πρόσφατη προσπάθεια καταγραφής δείχνει πως ήδη 100 περίπου θύματα δεν έχουν πια μνήμα... Ο επισκέπτης, εισερχόμενος στο χώρο αντικρύζει ένα θλιβερό θέαμα, μη προσήκον: κατεστραμμένα, χορταριασμένα και καταπατημένα μνήματα, πεταμένοι εδώ και εκεί σπασμένοι σταυροί με τα ονόματα των θυμάτων, εγκατάλειψη. Το μνήμα διασώζει τη μνήμη, είναι το σημείο που η ιστορία συναντά τα αδιάσειστα τεκμήρια, είναι ο συνεκτικός κρίκος παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, είναι ο χώρος πραγμάτωσης της ευχής «αιωνία η μνήμη». Η

τιμή στους νεκρούς είναι, σύμφωνα με την Ελληνική παράδοσή μας, ιερό καθήκον. Βαδίζοντας πια στην ένατη δεκαετία από την καταστροφή, αν θέλουμε να είμαστε ουσιαστικοί και ειλικρινείς στις προθέσεις μας για τη διαφύλαξη της ιστορικής μνήμης, υπάρχει επείγουσα ανάγκη το κοιμητήριο Καλαβρύτων να αναδειχθεί ως ο τρίτος μετά το Δημοτικό Σχολείο και τον Τόπο Θυσίας, σταθμός του δράματος και να περισωθεί, έστω και με τις έως τώρα απώλειες. Αν πραγματικά θέλουμε, πέρα από τα λόγια, να τιμήσουμε την Καλαβρυτινή Μάνα, πρέπει το νεκροταφείο, το δεύτερο και παντοτινό τους σπίτι, να προστατευθεί και να αναδειχθεί ως ιστορικό κοιμητήριο Καλαβρύτων.

Ο παππούς μου Γεώργιος Γεωργαντάς (ή Γεωργαντόπουλος όπως λανθασμένα κατεγράφη μετά την καταστροφή), ένας από τους 13 διασωθέντες, ως εκ θαύματος επιζήσας, δεν θέλησε ποτέ να παραστεί ανήμερα, στις εκδηλώσεις μνήμης. Έβρισκε αταίριαστο τον πανηγυρικό χαρακτήρα τους. Προτιμούσε να περπατήσει μόνος του, νωρίς την αυγή, την παραμονή της επετείου, μέχρι τον τόπο της θυσίας, να κατηφορίσει μετά προς το νεκροταφείο, να περιδιαβεί στα μνήματα και να επιστρέψει σιωπηλός στο σπίτι. Δεν μίλησε ποτέ σε εμάς, τα εγγόνια του, για τη φρίκη που έζησε. Μετά βίας, και ύστερα από μεγάλη πίεση, κατέθεσε κι εκείνος τη μαρτυρία του, και η φωνή του, σπασμένη από συγκίνηση ακούγεται ακόμα στο Μουσείο Καλαβρύτων. Από εκείνον διδάχθηκα τη σεμνότητα, το σεβασμό και την αξιοπρέπεια. Με κορμό αυτές τις αξίες, οφείλουμε εμείς οι επόμενοι να διαχειριστούμε τη βαριά κληρονομιά της τραγωδίας των Καλαβρύτων. Μιας ιδιαίτερης τραγωδίας, όπου δεν ξεχωρίζει κανένας κεντρικός ήρωας, αλλά ο χορός των γυναικών είναι πολυπληθής, στροβιλιζόμενος σε έναν αέναο κύκλο θρήνου και λύτρωσης, μέσα από τον οποίον η καμένη μας γη άνθισε ξανά και η ζωή συνεχίστηκε, χάρη σε εκείνες.

Σας ευχαριστώ πολύ.

